

УДК 39(477)(092)

“СТЕЖКИ І ПРОГУЛЯНКИ ПО ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ” К.ЗАПА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕНЬ З УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

Соломія КОСТЬ

Львівська комерційна академія
вул. Тершаківців, 2а, Львів, 79000, e-mail: soljakost@ukr.net
Кафедра іноземних мов

У статті розкриваються особливості подорожніх нарисів “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” К.Запа як джерела досліджень з української етнографії, з’ясовуються погляди К.Запа на польсько-українські взаємини у Галичині, обґрунтовується думка про те, що його симпатії були на боці українців.

Ключові слова: українсько-польські відносини, Галичина, українська етнографія, К.Зап, слов’янська єдність.

Новий етап розвитку чесько-українських літературних взаємин розпочався після першого поділу Польщі у 1772 р., коли Галичина увійшла до складу Австрійської імперії. На новій частині імперії співмешкало українське, польське, єврейське, вірменське, а згодом і чеське населення. Для чеської громадськості Галичина була невідомою, малодослідженою, і саме це стало поштовхом для дослідження її економічного, культурного і літературного життя. Серед перших чехів тут з’явилися педагоги, музиканти, архітектори, державні службовці. У 1867 р. розпочала свою діяльність “Чеська бесіда”, яка стала центром чеського життя Львова та його околиць.

У першій половині XIX ст. у Галичину приїхали і розпочали тут свою літературну та публіцистичну діяльність славіст і педагог Ян Православ Коубек (1805–1854), письменник Франтішек Яхім (1811–1871), фольклорист Вацлав Дундер (1817–1879), літератор і етнограф Людвіг Ріттерсберг (1809–1858), але чільне місце серед них займає Карел Владіслав Зап (1812–1871), котрий популяризував українську літературу на сторінках чеських часописів “Květy”, “Česká Včela”, “Časopis Českého Muzea” (далі ČČM), “Světozor”¹.

Досі творчість К.Запа не була об’єктом цілісного вивчення, хоча згадки про нього знаходимо у працях чеських та українських дослідників П.Гонтаря², Ї.Горака³, Л.Файгла⁴, К.Паула⁵, В.Гостічки⁶ та ін.

¹ Дрбал О., Кріль М., Моторний А., Моторний В., Топінка С. Чехи в Галичині: біографічний довідник. Львів, 1998.

² Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв’язки XIX ст. Київ, 1956.

³ Horák J. Tři čeští spisovatelé v Haliči // Národopisný věstník československý. Praha, 1915. S.109–114.

⁴ Feigl L. Sto let českého života ve Lvově. Plzeň – Lvov, 1924–1925. D. 1–2.

⁵ Paul K. Několik poznámek k pobytu K. Zapa a L. Rittensberga ve Lvově // Časopis pro moderní filologii a literatury (Praha). 1948. № 6. S.301–309.

⁶ Hostička V. Karel Vladislav Zap a haličtí Ukrajinci. K česko-ukrajinské vzájemnosti v první polovině devatenáctého století // Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů národů ČSSR a SSSR. Praha, 1958. S.69–115.

Об'єкт уваги у цій статті – праця К.Запа “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” як джерело дослідження з української етнографії. К.Зап не був етнографом у повному значенні цього слова. Його “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” – це не робочі записи й описи професійного етнографа, а доволі поширені у світовій літературі подорожні нариси, які мають безперечну історичну й пізнавальну цінність, причому не лише як джерело досліджень української етнографії.

Одне із завдань пропонованої статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості “Стежок і прогулянок по Галицькій землі” К.Запа як джерела з української етнографії, визначити їх місце в науковій і літературній спадщині вченого, у становленні його світогляду. Окремі подорожі і замітки, присвячені Галичині, зокрема Львівщині, вже публікувались у чеській пресі 40–50-тих років XIX ст. – це “Покірне донесення про прогулянку з Праги до Львова”, “Замальовки з галицьких ярмарок” Л. Ріттерсберга, статті про українські народні звичаї та обряди “Різдвяна картинка з Галичини”, “Свято Йордану” В.Дундера.

Карел Зап народився 1892 р. у Празі. Початкову освіту здобув при церкві св. Петра та німецькій гімназії піарів, де вперше ознайомився з історією та географією чеських земель. Ці зацікавлення стали предметом його подальших історично-археологічних досліджень. У студентські роки ґрунтовно вивчав мову, літературу і культуру Чехії, намагаючись якомога більше дізнатися про культуру та ідентичність чехів. Початком його літературної діяльності та її утвердження стало знайомство з “будителями” чеського національного відродження – Й. Юнгманном, В. Ганкою, Ф.Челаковським, Ф.Палацьким та молодими чеськими письменниками К.Махою, К. Ербеном, Й. Тилом. Так, 1832 р. в часописі “Večerní vyraženi” побачила світ перша публікація К.Запа про містечко Поступіце. Згодом такі ж краєзнавчі нариси про чеські містечка він публікував у відоміших чеських часописах – “Květy” та “Světovzor” (останній виходив за редакцією П. Й. Шафарика). До цього видання К.Зап написав понад сімдесят статей про Чехію та різні куточки світу. Ця співпраця з часописом тривала до від'їзду К. В. Запа до Галичини у 1936 р.

“Галицьким періодом” у творчості К. В. Запа можна назвати його перебування у Львові у 1836–1845 рр. У 1836 р. він приїхав до Львова як державний службовець – асистент бухгалтерії (займався прибутками від продажу тютюну і гербових марок). Це була занадто прозаїчна праця для такої творчої особистості, як К.Зап. Натхненний ідеалами слов'янської єдності, він вирішив більше дізнатися про культуру, побут і настрої суспільства, в якому він опинився.

Перебуваючи у Галичині, К.Зап продовжував свою літературну й наукову діяльність, зокрема, писав своєрідні листи зі Львова, що друкувалися у часописах “Květy” і “Vlastymil”: “Зі Львова”, “З Галичини”, “Повідомлення зі Львова”, “Останній день у Львові”, які автор підписував своїми ініціалами. Ця галицька тема завершується ґрунтовною публікацією “Спогади зі Львова”, яка вийшла у часописі “СМ” 1845 р. – це спогади про Львів. На думку К.Запа, Львів, будучи столицею Галицько-Волинського князівства, мав своє обличчя, про яке можна довідатися лише з небагатьох пам'яток, а “щоденний приїзд нових і нових чужинців – усе це Львів цілком змінило, і старий Львів зараз у новому Львові потонув і нічим вже від інших подібних міст сучасної Європи не відрізняється. Такі ж будинки, вулиці, дороги, мости і променади – всюди одні і ті ж, що у Відні та Берліні, що у Стокгольмі та Парижі”⁷. К.Зап зауважив, що лише українець,

⁷ Zap K. Připomínky ze Lvova // ČSM. 1845. S. 556–557.

який залишає провінційне містечко, наприклад Броди, наблизившись до львівських рогаток, може подумати, ніби він в'їжджає у перше головне місто Австрії.

Важливим для К.Запа було знайомство з польськими літераторами, які проживали у Львові. Завдяки їм він зацікавився польською літературою, що спонукало його до написання статей “Нові польські твори”, “Найновіші польські твори”, “Огляд польської літератури до 1842 року”, “Польська література”.

На шпальтах часописів “Květy”, “Česká Včela” К.Зап друкував рецензії на праці відомих польських письменників, перекладав чеською мовою найновіші польські твори, інформував чеських читачів про польське культурне життя у Львові. Згодом він написав і кілька народознавчих статей: “Про духовне життя і поезію польського народу” і “Зоріан Долуга Ходаковський”.

К.Зап був близький і до середовища галицької української інтелігенції. Саме в цей час розпочала свою діяльність “Руська трійця” з М.Шашкевичем, Я.Головацьким, І.Вагилевичем. Про тісні стосунки К.Запа з діячами “Руської трійці”, а саме з Я.Головацьким та І.Вагилевичем, свідчить їхнє листування.

Живучи у Львові вісім років, К.Зап не оминав увагою культурного життя Східної Галичини. У 1843–1844 рр. побачила світ його праця “Дзеркало життя Східної Європи” (друге видання у 1863 р.) – книга нарисів у трьох частинах про Східну та Північно-Східну Галичину. У перших двох частинах, які вийшли під спільним заголовком “Замальовки, повісті, анекдоти з національного і суспільного життя”, автор вмістив польські та українські оповідання на тему суспільного життя, різні образки з побуту міщан, жарти. Основною і найбільш ґрунтовною є третя частина збірника – “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” (1844), яка вперше показала більшості чехів Галичину як цікаву і багату на традиції та культуру частину Австрійської імперії.

Третя частина праці складається з 11 розділів, у яких К.Зап передав свої враження від подорожей по містечках Східної Галичини, докладно описав побут, пісні, звичаї їхніх мешканців, які мав можливість спостерігати особисто. Власне в цій народознавчій студії автор мав на меті якнайширше розкрити чеським читачам образ галицького суспільства.

Мешкаючи у Львові, К.Зап неодноразово наголошував у своїх публікаціях на національному розмаїтті галицького суспільства, у якому співіснували два основні етноси – українці і поляки. Тому при написанні “Стежок і прогулянок по Галицькій землі” автор намагався ознайомити своїх читачів із побутом і звичаями як українського, так і польського населення Галичини, хоча описував він і побут євреїв.

Як етнограф К.Зап аналізував подібність між народами чеським і словацьким, з одного боку, та українським – з другого, їхнє географічне положення, мову, антропологічні риси українців, звичаї. Він висловив припущення, що спільне коріння, давня колиска цих народів могла знаходитися десь під Карпатами, на території нинішньої Польщі та Галицької Русі.

Щодо розвідки “Стежки і прогулянки по Галицькій землі”. У перших розділах автор оглядово ознайомив читачів з околицями Львова, з Винниками, з німецькими колоніями поблизу Львова, з містечками Бережани, Підгайці, Монастирська.

З погляду етнографічного найширше показано Різдвяні свята. Так, у четвертому розділі К.Зап описував свою подорож до містечка П... і відвідини свого приятеля пана Р. (у праці автор часто передає назви населених пунктів, прізвища господарів чи приятелів ініціалами), у родині якого (а приятель був польським шляхтичем) він святкував Різдво. Із детального опису автора можна зрозуміти, що він був прихильником

галицького польського суспільства і всього, що з ним пов'язано. К. Зап описав давній святковий одяг польської шляхти, специфічні різдвяні страви, побут та звичаї польського населення в Галичині. Одним із багатьох таких елементів є початок святкування Різдва, зокрема Святого Вечора, і пов'язані з ним традиційні народні звичаї. Багато уваги приділено вечері напередодні Різдва, яка має сімейний характер і є символом домашнього вогнища. До столу сідали всі члени сім'ї, обов'язково згадували добрим словом з тих чи інших причин відсутніх членів сім'ї. Ось як розповідає про початок святкування К.Зап: "Підлога була вистелена сіном, у кожному із чотирьох кутів кімнати стояли снопи невимолоченої пшениці; в середині (кімнати) накритий довгий стіл, а на ньому під обрусом хрустіло також покладене сіно. Господар і господиня беруть кожному посвячену оплатку з медом, спершу підходять з дитячою шанобливістю до старшого у родині і відламавши та з'ївши її, промовляють найщиріші побажання"⁸. Далі автор описує свої відвідини місцевого католицького храму та святої літургії, на яку з'їхалися католики з навколишніх сіл, знайомить читачів із традиційними місцевими колядками та різдвяними вітаннями.

У наступному розділі праці (п'ятому) К.Зап розповідає про традицію святкування Різдва в українців. Дія відбувається у маленькому селі Чехів. На думку автора, це село було колишнім поселенням чеських вояків, підтвердження чого – реєстр колишніх мешканців села – Когут, Кучера, Прохазка (село існує донині). У селі Чехові К.Зап, гостюючи у місцевого греко-католицького священика, мав можливість ознайомитися із святкуванням різдвяних свят у греко-католиків, тобто в українців. Так, він детально розповідав про сім'ю українського священика, святкові страви, зокрема про кутю, особливий інтерес у нього викликали колядки, повір'я, різдвяні звичаї (деякі з них він зафіксував). Цікавий в його розповіді один із епізодів ворожіння на нареченого: "...декілька дівчат із парафіяльного будиночка виходять, тримаючи в руках ложки. Повставали на вільне місце, піднісши ложки вгору, на місяць дивляться. Одна з них мовить: "Ходи, ходи, мій миленький, до своєї княгині". Згодом, стукаючи ложками, прислухались, звідки почують віддзвін"⁹.

Висновок К.Запа про традиції святкування Різдва у східних слов'ян: "Обряди східнослов'янської церкви (греко-католицької) у кожного, хто народився і виховувався на заході європейської рівнини, спочатку якщо і не захоплення, то все ж інтерес викличуть"¹⁰. Привернуло увагу К.Запа святкування Йорданських свят, зокрема посвячення йорданської води біля кам'яної чаші з міфічною богинею Діаною на площі Ринок у Львові та у містечку Монастириська. Цю подію він побачив так: "Попереду йшов хлопець із хрестом, за ним дівчатко з образом, обабіч них два священики з дяками...та вісім гусарів з карабінами як почесна варга. Біля річки, навколо прорубаного у льоду хреста, стояло уже багато людей...Згодом священик бере до рук хреста і опускає його до води, а витягнувши, цілує його і дає поцілувати іншим. А далі п'є посвячену воду та на всі сторони кропить згромаджений навколо нього люд"¹¹.

У містечку Монастириська К.Запа зацікавили не лише звичаї українців, а й дерев'яне будівництво, а саме сакральне: "Архітектурний стиль українських сільських церков, у більшості дерев'яних, є оригінальний і дуже живописний...Всі ці дерев'яні

⁸ Там само. С.69.

⁹ Там само. С.118.

¹⁰ Там само. С.121.

¹¹ Там само. С.126.

церкви є витвором простих теслярів, які, між іншим, знаються і на різьбярському ремеслі, зокрема на оздобленні храму Божого”¹².

Вразили автора і церковні співи, які, як йому здалося, він уже чув, котрі повернули його у спогади про дитинство, про співи колядників у його домі, що свідчило про подібність різдвяних мотивів греко-католицької та католицької церков.

Наступна розповідь К.Запа веде нас у містечко Бучач на Тернопіллі, в якому більшість населення становили євреї. Дорогою до міста він зупинився у селі Озеряни, де став свідком одного із традиційних єврейських ритуалів. Саме місто Бучач він називає Назаретом, Содомою та Гоморою, подільським Амстердамом. У середмісті його увагу привернула велика кількість крамниць та крамничок, не завжди охайних: “Будинки на Ринку із дерева, чорні, порослі старим і цвілим мохом із аркадами на гнилих, кривих підпорах, нагорі над ними багато балконів, кривих маленьких віконць, виступів, ерке-рів”¹³. Недільні ярмарки, бруд, злидні – все це викликало у Запа відразу, але свою антипатію до євреїв він не мотивує.

Наступними і не менш цікавими були нариси К.Запа про поїздки до Тернополя та навколишніх містечок, які він здійснив на запрошення свого приятеля. Зацікавив автора насамперед тернопільський ярмарок, який відбувався напередодні свята св. Анни. Про такі ж ярмарки, але уже у Львові, які відбувалися на св. Юра, автор розповів у своїй праці “Спогади зі Львова” (1845). К.Зап скрупульозно описав зовнішній вигляд вулиць, будинків, заїжджих дворів. Таким він бачив село, у якому був маєток графа Баваровського: “...кожен будинок біля дороги, був, зазвичай, зі смаком зведений, прикрашений на червоно пофарбованим дахом, біля кожного будинку садочок, огорожений розфарбованими штахетами, а розмальований місток вів через рівчак із дороги до входу”¹⁴. Центральною в його описі подорожі по подільській землі є оповідь про місто Тернопіль, де, на його думку, збереглися визначні пам’ятки архітектури часів руської доби. Привернули його увагу і сучасні будівлі міста, стиль яких не характерний для Чехії. Автор описав прилегли до ратуші будинки міщан, цукерні, кав’ярні, розповів про архітектуру та історію спорудження Єзуїтського та Домініканського костелів.

У десятому розділі К.Зап описав свої мандри по Прикарпаттю – він відвідав Станіславів, Богородчани і Надвірну. У Надвірній, у маленькій корчмі, він познайомився з одним гуцулом: це був “старий чоловік кремезної будови, одягнений у гуцульський стрій, в чорному сердаку і в широких червоних шароварах; волосся мав довге, сиве, такі ж вуса, в одній руці тримав широкий капелюх із широкою стрічкою, а в другій – величеньку сучкувату палицю, через плече у нього висіла тайстра”¹⁵. Згодом К.Зап переказав розповідь одного місцевого чеха про гуцульських опришків, їх пригоди та побут, зокрема про ватажка опришків Довбуша – “найвідомішого з тутешніх героїв, сина гір”, історія про якого до сих пір живе у народних переказах.

К.Зап побіжно описав і прилегли до Надвірної села – Делятин, Микуличин, Дору.

Останній розділ присвячений подорожі містечками від Заблотова до Коломиї, які зовнішнім виглядом асоціювались у К.Запа з Чехією: “Місцевість з бурхливим життям була подібною до багатьох розкішних околиць Чехії...зворушувала мій дух мальовничими картинами моєї землі”¹⁶.

¹² Там само. С.122.

¹³ Там само. С.132.

¹⁴ Там само. С.183.

¹⁵ Там само. С.199.

¹⁶ Там само. С.205.

А найцікавіше – праця завершується описом весілля самого К.Запа із польською шляхтянкою Гоноратою Вішньовською у Снятині.

Тема українсько-польських стосунків – одна із головних у “Стежках і прогулянках по Галицькій землі”. К.Зап доходить такого висновку: “Русин на своїй одвічно власній землі...усюди є зганьблений та дискредитований. Його національна віра не має такої пошани, як латинська церква, його мова у поляків є мовою простого люду, яку ніхто не береже, яка не має жодних громадянських прав”¹⁷.

На тлі українсько-польських стосунків, порівнюючи побутове та суспільне життя українців та поляків, К.Зап відзначив негативні моменти у спілкуванні обох народів. При цьому дослідник не хотів когось таким чином підбурювати – він лише бажав, щоб ці два народи жили у злагоді та співпраці, бо на ті кривди, які польська шляхта чинила українцям, ті у свою чергу, відповідали озлобленням і відразою. Чеський урядовець К.Зап, який виокремив українців як народ, зауважив, що високорозвинений духовно селянин не буде слухняним виконавцем чужої волі, що й турбувало поляків. Підтвердження цієї тези знаходимо в описі його подорожі до Бережан. Там він уперше почув українську мову і визнав її милозвучною, хоча водночас чув, як її висміювали польські шляхтичі. Другим не менш важливим є епізод, коли під час святкування Різдва у польського шляхтича К.Зап зауважив, що колядувати приходять лише польські селяни, а не українці, хоча їх у селі більшість. Теза “краще же тут мати лише поляків на селі. Поляк є набагато прихильніший і поступливіший, ніж русин”¹⁸ і була основною думкою та бажанням польського населення в Галичині, а підтвердженням цього було спольщення української шляхти. На думку К.Запа, якщо знать відречеться від свого народу, відмовиться від свого роду, почне кланятися іншому Богу, то решта народу зазнає морального приниження і поневолення, якщо не огидного рабства і фізичного вимирання. К.Зап переконаний, що цим і зумовлений український “сепаратизм” селянина, ця недовіра до кожного, хто “лише одягом від нього відрізняється”. Зрозуміло, що незалежні думки К.Запа не подобалися польському суспільству: у польській пресі почали з’являтися критичні відгуки на працю “Стежки і подорожі по Галицькій землі”, серед них замітки З.Паула, А. Роцішевського, Й. Томічка. У відповідь на критичну публікацію останнього в “Květách” у 1844 р. (ч. 51) появилася замітка кількох львівських чехів під назвою “Щоб знайти порозуміння”. В одному з листів до Я. Головацького від 31 травня 1844 р. К.Зап не погоджувався з критичними зауваженнями А. Роцішевського, який висловив незадоволення оцінкою польсько-українських стосунків у “Стежках і прогулянках по Галицькій землі”.

Критикуючи дії і поведінку польського населення, К.Зап все-таки залишався прихильником польської культури, він з радістю, як ми переконалися, розповідав про свого приятеля Р..., який постає перед нами як ідеальний образ правдивого поляка.

У публіцистичній спадщині К. Гавлічка-Боровського є таке визнання: “Малоросія-Україна є постійним прокляттям, яке самі собі винесли поляки і росіяни. Отак над Польщею і Росією помстилася придушена свобода України... До тих пір, поки не буде спокугана кривда, заподіяна українцям, доти неможливий справжній мир і міжслов’янське порозуміння”¹⁹.

¹⁷ Там само. С.85.

¹⁸ Там само. С.85.

¹⁹ Цит. за.: Моторний В. Іван Франко і Карел Гавлічек-Боровський // Моторний В. У світі слов’янських літератур. Львів, 2004.

На нашу думку, “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” і сьогодні є цікавим джерелом для сучасних дослідників, для всіх, хто цікавиться минулим нашого краю, хоча К.Зап, дещо описово характеризує звичаї, побут, які, на його думку, мали архаїчну основу, етнічні чи національні риси мешканців, природу і красу сіл, містечок, у яких він зупинявся протягом своєї мандрівки.

Це певною мірою можна пояснити тим, що автор “Стежок і прогулянок по Галицькій землі” не ставив за мету дати протокольний опис побаченого. Проте він точний як етнограф, емоційний як письменник і спостережливий як журналіст. Його документальні нариси передають складний контекст тогочасного життя. Крім цього, важливим є те, що К.Зап вдумливо сприймав й аналітично оцінював побачене, що допомагало йому зафіксувати не лише зовнішні прояви життя українців, поляків чи євреїв, а й передати суть життя, його приховані внутрішні конфлікти. Сьогодні для нас особливо цікавим є те, що він побачив суперечності в українсько-польських відносинах і вказав на них. Зрештою, така позиція цілком узгоджувалася з його поглядами як речника слов’янської взаємності. “Стежки і прогулянки по Галицькій землі” – цінний в пізнавальному відношенні твір, і саме наявність у ньому політичного підтексту надає йому не лише історичної вагомості, а й сучасного звучання.

K. ZAP’S “ROUTES AND WALKS THROUGH HALYCHYNA” AS A SOURCE OF THE RESEARCHES OF THE UKRAINIAN ETHNOGRAPHY

Solomiya KOST’

*Lviv Commercial Academy
2a, Tershakivtsiv Str., e-mail: soljakost@ukr.net
The Department of Foreign Languages*

The peculiarities of the traveler’s sketches “Routes and Walks through Halychyna” K.Zap’s as a source of the researches of the Ukrainian ethnography is shown in this article. The author of the article finds out K. Zap’s views on the Ukrainian and Polish relationships in Halychyna and grounds the opinion of Zap’s support of the Ukrainians.

Key words: Ukrainian and Polish relationships, Halychyna, Ukrainian ethnography, K.Zap, Slavonic unity.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2008
Прийнята до друку 26.12.2008